

УДК 811.161.1'243:378.147.091.33

<https://orcid.org/orcid.org/0000-0001-6801-3187>

<https://orcid.org/orcid.org/0000-0003-1704-9524>

**ПРО ПРЕЗЕНТАЦІЮ
ДОМІНАНТНИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМ
ЗА ТЕМОЮ «КУЛЬТУРА ТА МЕНТАЛЬНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ»
В ГРУПАХ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-НЕФІЛОЛОГІВ**

Алексєєнко Т.М., Фадєєва О.Ю. (Харків)

У статті надано методичні рекомендації стосовно структури та змісту навчального лінгвокультурологічного коментаря домінантних українських культурних концептів, які акумулюють багатовіковий вербалізований досвід нації, і знання яких надає змогу іноземним студентам через скарби мови повніше розуміти ментальний світ українського народу. Проаналізовано засоби презентації і тлумачення українських лінгвокультурем, що, на погляд дослідників, є найбільш значущими для надання адекватної та повноцінної характеристики української ментальності. Розглянуто композицію занять і різноманітні види завдань до названої вище теми.

Ключові слова: коментар, конотативний компонент, концепт, лінгвокультурема, менталітет.

Алексєєнко Т.Н., Фадєєва О.Ю. О презентации доминантных лингвокультурем по теме «Культура и ментальность украинского народа» в группах иностранных студентов-нефилологов. В статье даны методические рекомендации относительно структуры и содержания лингвокультурологического комментария доминантных украинских культурных концептов, которые аккумулируют многовековой вербализованный опыт нации, и знание которых предоставляет возможность иностранным студентам полнее понимать ментальный мир украинского народа. Проанализированы способы презентации и семантизации украинских лингвокультурем, которые, по мнению исследователей, являются наиболее значимыми для адекватной и полноценной характеристики украинской ментальности. Рассмотрены композиция занятий и различные виды заданий к названной выше теме.

Ключевые слова: комментарий, коннотативный компонент, концепт, лингвокультурема, менталитет.

Alekseyenko T.M., Fadeyeva O.Y. About presenting dominant linguistic culturemes on the topic “Culture and mentality of the Ukrainian people” in groups of foreign non-linguistic students. The article provides practical recommendations regarding important aspects necessary to be observed while creating methodical guidelines and providing practical classes on the topic of “Culture and mentality of the Ukrainian people” in groups of foreign non-linguistic students.

Complexity and ambiguity of the subject require particular caution and tolerance when dealing with specific national features of a certain nation. There are certain difficulties in singling out dominant traits pertaining to linguistic and cultural paradigms of a community, as well as features that distinguish it from other nations. There should not be any hasty conclusion regarding the mentality of any nation. The article reviews the structure and content of linguistic and culturological commentaries regarding dominant Ukrainian cultural concepts that accumulate centuries-long verbalized national experience and knowledge of which enables foreign students to have a better understanding of the mental world of the Ukrainian people. The authors analyze those methods of presentation and interpretation of Ukrainian cultural concepts that they consider the most significant for objective description of the Ukrainian mentality. They propose a concept of lesson composition and various kinds of exercises for the above topic. Attracting foreign students to a new world of connotative meanings of the dominant nationally marked vocabulary and related feelings and assessments can animate the educational process and provide a strong emotional urge for thinking, reflection and a deeper desire to learn the specifics of the Ukrainian linguo-mental outlook.

Keywords: commentary, connotative component, concept, linguistic cultureme, mentality.

Згідно Програми з російської мови для іноземних студентів-нефілологів [6] на завершальному етапі навчання однією із соціокультурних тем є тема «Культура и ментальность украинского народа». Ця тема є не тільки своєрідним підсумком засвоєння краєзнавчої інформації, отриманої протягом попереднього навчання російської мови як іноземної (далі – РМІ), але також вагомим доповненням тезаурусу інофонів новими для них лінгвокраєзнавчими знаннями. Оскільки мова є виразником національної культури й національного духу народу, через слова-концепти розкривається смисл феномену «український національний характер», підкреслюються особливості українського національного лінгвально-ментального світобачення.

Дану проблему вважаємо **актуальною**, оскільки український лінгвокультурологічний аспект у практиці викладання РМІ хоча й активно розглядається в наукових працях українських фахівців, але це питання є ще недостатньо методично дослідженим.

Мета статті – виявлення методичних засад удосконалення лінгвокраєзнавчої компетенції, що надає змогу іноземним студентам через скарби мови повніше розуміти лінгвоментальне світобачення українського народу.

Виокремлення із лінгвокультурології лінгвоконцептології як наукової дисципліни спрямувало інтерес науковців до виявлення специфічних характеристик етнічного менталітету за допомогою аналізу лінгвоментальних складників – домінантних концептів (або лінгвокультурум, культурологічних номінацій, національно маркованої лексики тощо). В українському мовознавстві дослідженням лінгвокультурологічної лексики, проблемам добору, опису та тлумачення національно значущих лексем присвятили свої роботи Л. Даниленко, М. Дмитренко, Л. Дяченко, В. Жайворонок, В. Кононенко, О. Левченко, С. Ляпін, І. Мойсеїв, О. Потапенко, В. Русановський, Л. Супрун, Г. Яворська та багато інших. Аналіз наукових досліджень сучасних лінгвокультурологів (В. Аврамової, Н. Арістової, Н. Болдирева, Н. Бурвікової, В. Воробйова, В. Карасіка, В. Красних та ін.), які були презентовані на XIII Конгресі МАВРМЛ (Іспанія, 2015 р.), свідчить про те, що ці роботи «можуть слугувати базою побудови методики формування іншомовної лінгвокультурної компетентності» [7:119].

Через обмеженість обсягу даної публікації зупинимося лише на окремих моментах, які важливо враховувати під час підготовки методичної розробки теми «Культура и ментальность украинского народа», зокрема написання лінгвокультурологічного коментаря (далі – ЛКК) культурних концептів та проведення практичних занять у групах іноземних студентів-нефілологів.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи на заняттях РМІ у невимушеній бесіді зміст слова-поняття «ментальність» доцільно мати на увазі, що кожна людина бачить навколишній світ через призму лінгвоментальності власного народу, і що характеристика такого явища, як національний характер, потребує обережності та толерантності особливо при порівнянні менталітету певного народу

з національними рисами інших народів. Організація засвоєння теми «Культура и ментальность украинского народа» містить певні методичні труднощі, однією з яких уважається забезпечення засвоєння конотативного компоненту ключових концептів. «Культурний концепт – багатомірне смислове утворення, в якому виокремлюються ціннісна, образна і поняттєва сторони» (переклад наш – Т.А., О.Ф.) [4: 109]. Відомо, що культурні концепти не тільки мисляться, але ще й переживаються [2: 76]. Тому при складанні навчального ЛКК виникає потреба написання його яскравою мовою із метою емоційного впливу на реципієнтів. «У змістовний план слова слід включати, поряд із лексичним поняттям та лексичним фоном, ще так звані відтінки значень, асоціацій, оцінок, тобто усе те, що позначається збірним ім'ям «конотація» (переклад наш – Т.А., О.Ф.) [1: 104]. Також доцільно залучити до ЛКК приклади синтаксичних зв'язків лексеми й ілюстративний матеріал: приклади використання культурних концептів у прецедентних текстах, які відносяться до базових понять, що формують систему загальнонаціональних цінностей і вічних істин. До таких понять належать паремії (прислів'я та приказки), національно значущі цитати, фразеологізми тощо.

У межах даної навчальної теми ми виокремили (з урахуванням точки зору лінгвокультурологів Л. Дяченко, В. Кононенко, В. Русанівського та ін.) низку домінантних концептів, які акумулюють багатовіковий вербалізований у мові досвід нації та мають стати для іноземних студентів базою для розуміння української народної душі. Це такі абстрактні та конкретні лінгвокультуреми: *воля, доля, душа, козак, чумак, хата, хутір, земля*. Коротко розглянемо ці лексеми, зосереджуючи увагу лише на головних моментах, необхідних для включення їх у ЛКК.

Воля. В українській свідомості концепт *воля* несе велике емоційне навантаження, викликаючи подвійне почуття. З одного боку, це позитивні емоції, пов'язані з незалежністю Батьківщини, свободою народу. З іншого – *воля* трактується як особисте вседозвілля, відсутність всіляких обмежень із боку суспільства та законів. Відомо, що вільні козаки полюбляли «гуляти на волі» й високо цінували особисту незалежність. Існує думка, що такий негативний бік волелюбства сприяв формуванню в українців так званого потягу

до отаманщини [4: 40]. Прецедентні тексти всебічно ілюструють багатогранність значення концепту *воля*: «*Не вмирає душа наша, / Не вмирає воля*» (Т. Шевченко), «*Ще не вмерла в Україні ні слава, ні воля*» (Державний Гімн України), «*У своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля*» (Т. Шевченко), «*Дай серцю волю – заведе в неволю*». Доцільним буде звернути увагу на зв'язок концепту *воля* в сучасному українському дискурсі із національною ідеєю і навести сталі словосполучки «*воля народу*» й «*національна воля*» [3: 116].

Доля. В українських пареміях слово *доля* нерідко вживається зі словом *воля*: «*Хоч нема долі, аби на волі*», «*Не шукай долі, а волі*», «*Степ та воля – козацька доля*». Багатошаровість значення концепту *доля* вимагає його тлумачення не тільки як напрямку життєвого шляху («*У всякого своя доля, / Свій шлях широкий*» – Т. Шевченко), але й як символу безжальної вищої сили, фатуму, якому людина не взмозі протистояти. Такий погляд на життя дозволив окремим науковцям виокремити пасивність, навіть фаталізм, як одну з особливих рис українців [4: 40]. Проте існує в українській ментальності інше ставлення до долі, за яку треба боротися: «*Дожидай долі, то не матимеш і льолі*». Нерідко концепт *доля* є синонімом щастя: «*Дівка не без щастя, козак не без долі*», «*Як не було талану, не буде й долі*».

Душа. У лінгвоментальному світобаченні українців *душа* – це емоційно-моральне ядро людини, символ її внутрішнього світу. Вона концентрує в собі високі бажання хазяїна, його почуття та передчуття, стоїть на сторожі його моральності та може радіти, плакати, сумувати: «*Душе моя, чого ти страждаєш?*» (Т. Шевченко). Деякі лінгвокультурологи (напр. Я. Радевич-Винницький) вважають, що українцям притаманне бажання втекти від життя в «душу та долю» і що специфічною ознакою їхнього характеру є спрямованість більше на ірраціональне (душу), ніж раціональне (розум). Етнокультурну значущість цього концепту наочно ілюструють ідіоматичні вирази: *душа болить*, *душа не на місці*, *розкрити душу*, *віддати душу Богові* тощо. Позитивними рисами українців вважаються моральність, чутливість душі, її щедрість, ніжність, ліризм.

Козак. Ядерна частина цього концепту містить уявлення про сутність та функції козака як захисника рідної землі. Завдяки цьому

в лінгвоментальності українців козак є символом захисної воявоїчності, фізичної та духовної сили, відваги, кмітливості, військової честі, волелюбства, патріотизму. У свідомості сучасних українців (зокрема, завдяки картині І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану») існує образ-символ міцного побратимства, емоційно спорідненої козацької спільноти, яка і до серйозних справ могла підходити із своєрідним козацьким гумором. Козацький фольклор – феноменальне лінгвокультурне явище, що символізує оптимізм, моральне здоров'я нації: *«Козацькому роду нема переводу»*, *«Терпи, козак, отаманом будеш»*, *«Щирий козак ззаду не нападає»*, *«Береженого Бог береже, а козака шабля стереже»*.

Чумак. Базовим компонентом значення концепту *чумак* є поняття – селянин-мандрівник, торговець сіллю та в'яленою рибою. В українській свідомості це слово, з одного боку, асоціюється з образом виснаженого тяжкими, небезпечними мандрівками у Крим селянина, якого спонукали покинути на тривалий час рідну домівку бідність та злидні (*«Голод з хати жене»*, *«Доля чумацька гірка і щастя щербате»*). Але цей концепт пов'язаний і з позитивними емоціями, з уявленням про розсудливість чумаків, здатність не панікувати у складних обставинах, діяти гуртом, обачність, схильність до філософських роздумів тощо. Чумацтво було образом життя, і це сприяло виникненню своєрідного чумацького фольклору: *«Хто був у дорозі, той був під возом і на возі»*, *«Як віз ламається, чумак ума набирається»*, *«Прийшли Покрова, сиди, чумак, удома»*.

Хата. Навколо домінантного концепту *хата* як традиційного селянського житла формується національний образ ідеального мікросвіту, тихої оселі. Лінгвокультурологи вважають українську хату-мазанку шедевром і відносять її до категорії української духовності [5: 40; 8: 42]. Для українця рідна домівка – це жива істота, що завжди чекає на господаря, символ єдиної родини. Хата може плакати без хазяйки та надавати своїм мешканцям цілющі сили. Від минулих часів дійшли до нас паремії, у яких ідеться про сакральне ставлення українців до рідної домівки: *«У своїй хаті і вугли допомагають»*, *«Без хазяїна двір, а без хазяйки хата плаче»*, *«Своя хата не ворог: коли прийдеши, тоді і прийме»*, *«Чужа хата гірше ката»*.

Хутір. Основу власного ближнього життєвого простору українця складала хата, подвір'я та власна земля. Хутір був найбільш

розповсюдженою формою українського селянського господарства [8: 53]. У слові-понятті *хутір* утілена національна ідея недоторканості особистої власності. Вважається, що завдяки життю на відстані з'явився відомий український індивідуалізм («*Моя хата з краю, я нічого не знаю*»). Проте в етнономінації *хутір* знайшли втілення потяг хлібороба до приватного життя, дбайливого господарювання за своїм розумінням і велике бажання до економічної самореалізації.

Наведемо зразок лінгвокраєзнавчого коментаря до концепту *земля*.

Земля. Слово *земля* в українском языке имеет несколько значений, одно из которых – почва, поверхность коры нашей планеты (*обробатьвають землю, плодородная/бедная земля*); уменьш. – ласк. *земелька, землица*.

Природа щедро наделила украинцев самой плодородной землей в мире – черноземом. Почти половина территории Украины расположена на землях, лучше которых для сельского хозяйства не найти. Ученые утверждают, что украинские черноземы составляют около 25% всех черноземов нашей планеты.

Украинцы с древнейших времен были земледельческим народом со своими национальными традициями. Влияние власти земли на формирование их менталитета трудно переоценить. Крестьянин к каждому клочку своей земли относился с большой любовью, даже с благоговением, как к святыне, матери-кормилице. Труд на щедрой, плодородной земле способствовал единению украинца с природой и формировал такую важную национальную черту, как трудолюбие. Любовь к своему малому жизненному пространству перерастала в любовь ко всей украинской матери-земле, «нэньке-Украине». Предки украинцев клялись землей, землей желали друг другу добра (*щоб ти ся мав, як свята земля*), землей проклинали своих недругов (*щоб тебе свята земля не прийняла*).

Безусловно, словосочетание *земля-кормилица* используется всеми земледельцами мира, однако большая частотность употребления слова *земля* в украинском фольклоре позволяет говорить о том, что это слово является особым для украинцев: «*Рідна земля і в жмені мила*», «*Хто про землю дбає, тому вона повертає*», «*Поки є земелька, є розум в Омелька*».

У структурі занять, присвячених лінгвоментальності українців, ми виокремили 4 частини.

Перша частина – обговорення в неформальній бесіді семантики терміну «менталітет». Ця частина містить коротке вступне слово викладача, відповіді студентів на питання, як вони розуміють поняття «менталітет», читання мікротекстів-висловлювань науковців стосовно семантики лексеми «менталітет», вибір із них найбільш адекватної дефініції (на погляд студента), аргументацію вибору, побудову власного визначення з описом факторів, які впливають на формування характерних рис певного народу.

Друга частина має ввести інофонів у світ національно маркованої лексики, що є відзеркаленням народної душі. Після вступного слова викладача студентам пропонується навести приклади етнономінацій своєї рідної мови та розтлумачити їх семантику засобами російської мови. Також дається завдання визначити, до яких тематичних груп відносяться названі ними слова (напр.: номінації предметів побуту, страв, напоїв, вбрання, житла, поселень, танців, свят, рослин тощо).

Третя частина – безпосереднє знайомство з ЛКК ключових концептів теми «Культура и ментальность украинского народа». Після читання та обговорення змістового матеріалу ЛКК даються завдання: а) виявити в тексті три частини: розкриття основного значення слова, його додаткового змісту та наведення прикладів уживання етнономінації у прецедентних текстах; б) виокремити в ЛКК фрази, у яких ідеться про характерні риси українців; в) назвати символічне значення названого словом поняття; г) навести приклади паремій із рідної мови, аналогічних українським, та описати ситуації, у яких вони вживаються.

Четверта частина – узагальнення знань, отриманих протягом циклу занять за вказаною темою. Обговорення національних рис українців та рис народу, до якого належать студенти. В основі такого обговорення має бути не порівняння (хто є кращим), а зіставлення, які з рис є більш або менш притаманними для різних народів, визначення рис, що об'єднують їх. Також дається завдання дібрати із пропонованих українських паремій ті, які інофони бажали би ввести у свій активний український словник, щоб зробити власну мову більш колоритною («Язык до Києва доведе», «Терпи, козак, отаманом будеш», «Не лізь поперед батька в пекло», «Не кажи «гоп»,

поки не перескочиши», «Козацькому роду нема переводу», «Без калини нема України» тощо). Доцільно також провести фонетико-інтонаційне відпрацювання обраних паремій.

Висновки. Презентуючи етнолінгвокультурологічні скарби української мови та культури, слід не тільки конкретизувати лексичне значення концепту й розкривати його емоційно-естетичний, образний, символічний бік, але й забезпечувати виокремлення в його змісті ментально-культурного компоненту.

Подальші дослідження потребують науково обґрунтованого визначення оптимального обсягу етнолінгвокультурологічного навчального матеріалу, а також складання навчального словника базової національно маркованої української лексики, який слугуватиме викладачам РМІ основою науково-методичних розробок для формування в інофонів лінгвокраєзнавчої компетенції, зокрема знань про ментальність українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верещагин Е.М. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Рус. яз., 1989. – 248 с.
2. Воркачев В.Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки, цели / В.Г. Воркачев // Филологические науки. – М. : МГУ, 2005. – № 4. – С. 76–80.
3. Кононенко В.І. Концептологія в лінгвістичному аспекті / В.І. Кононенко // Мовознавство. – Київ : Академперіодика, 2006. – № 2–3. – С. 111–117.
4. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
5. Супрун Л.В. Індивідуально-авторська двомовність як лінгвокогнітивна проблема / Л.В. Супрун // Мовознавство. – Київ : Академперіодика, 2007. – № 6. – С. 37–43.
6. Тростинская О.Н. Программа по русскому языку для иностранных студентов-нефилологов / О.Н. Тростинская, Т.Н. Алексеенко, Е.В. Копылова. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – 88 с.
7. Ушакова Н.І. Лінгвокогнітивні засади методики формування іншомовної лінгвокультурної компетенції / Н.І. Ушакова // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки : зб. наук. праць. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. – Вип. 27. – С. 117–127.
8. Чугуенко М.В. Моя Україна / М.В. Чугуенко. – Х. : Ранок, 2008. – 128 с.

REFERENCES

- Chuguenko, M.V. (2008). *Moya Ukraina [My Ukraine]*. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].
- Karasik, V. (2002). *Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs [Language circle: personality, concepts, discourse]*. Volgograd: Peremena [in Russian].
- Kononenko, V.I. (2006). *Kontseptolohiya v lnhvistichnomu aspekti [Conceptology in the linguistic aspect]*. *Movoznavstvo [Linguistics]*, 2-3, pp. 111-117. Kyiv: Akadempriodika [in Ukrainian].
- Suprun, L.V. (2007). *Individualno-avtorska dvomovnist yak lnhvokohnitivna problema [The individual author's bilingualism as a linguo-cognitive problem]*. *Movoznavstvo [Linguistics]*. Kyiv: Akadempriodika, 6, pp. 37-43 [in Ukrainian].
- Trostinskaya, O.N., Alekseenko, T.N. and Kopylova, Y.V. (2009). *Programma po russkomu yazyku dlya inostrannykh studentov-nefilologov [Russian language curriculum for foreign non-linguistic students]*. Kharkiv: KhNU [in Russian].
- Ushakova, N.I. (2015). *Lnhvokohnitivni zasady metodiki formuvanna inshomovnoi lnhvokulturnoi kompetentsii [Linguo-cognitive fundamentals of methods for creating foreign-language linguo-cultural competence]*. *Vykladanna mov u vyshchyykh navchalnykh zakladakh osvity na suchastnomu etapi. Mizhpredmetni zvyazky [Language teaching in higher education institutions in the modern stage. Cross-subject relations]*. Kharkiv: KhNU, 27, pp. 117-127 [in Ukrainian].
- Vereshchagin, Y.M. and Kostomarov, V.G. (1989). *Yazyk i kultura [Language and culture]*. Moscow: Russkiy yazyk [in Russian].
- Vorkachev, V.G. (2005). *Lingvokontseptologiya i mezhkulturnaya kommunikatsiya: istoki, tseli [Linguo-conceptology and cross-cultural communication: origins, purposes]*. *Filologicheskie nauki [Philological sciences]*, 4, pp. 76-80. Moscow: MGU [in Russian].